

Fartygslämningar i Fisksätra marina

Arkeologisk förstudie

Södermanland

Nacka socken

Nacka kommun

Nina Eklöf

SJÖHISTORISKA

Fartygslämningar i Fisksätra marina

Arkeologisk förstudie

Södermanland

Nacka socken

Nacka kommun

Nina Eklöf

Sjöhistoriska museet
en del av Statens maritima museer

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.sjohistoriska.se
www.maritima.se

Sjöhistoriska museet är miljöcertifierat enligt ISO-14001.

Den här rapporten är tryckt på miljövänligt, FSC-certifierat papper utan optiska vitmedel (OBA), tillverkat på ett koldioxidneutralt pappersbruk.

© 2014 Sjöhistoriska museet
Arkeologisk rapport 2014:2
ISSN 1654-4927

Omslagsbild En kylig dag i Fisksätra marina. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Layout och grafisk form Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2014.

Kartor Clinton, ESRI.

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning	4
Bakgrund	5
Kulturmiljö och historisk bakgrund	6
Syfte, metod och genomförande	8
Resultat	10
Diskussion	12
Referenser	13
Teknisk och administrativ information	13
Bilaga	
Indikationer	14

Sammanfattning

Sjöhistoriska museet har utfört en arkeologisk förstudie på uppdrag av Nacka kommun inför ombyggnation av småbåtshamnen i Fisksätra.

Sammanlagt påträffades 8 fartyglämningar varav en bedömdes vara från andra hälften av 1800-talet. Övriga sju fartyglämningar utgjordes av moderna båtar från 1900-talet. Befintliga undervattenskablar som låg över den äldre fartyglämningen avlägsnades efter samråd med och beslut av länsstyrelsen.

Den uppskattade dateringen av den äldre fartyglämningen till 1800-talets senare hälft, gör att den sedan 1 januari 2014 är att betrakta som övrig kulturhistorisk lämning enligt 2 kap 1 § Kulturmiljölagen (1988:950). En dendrokronologisk datering bör utföras om dess ålder skall bestämmas mer exakt.

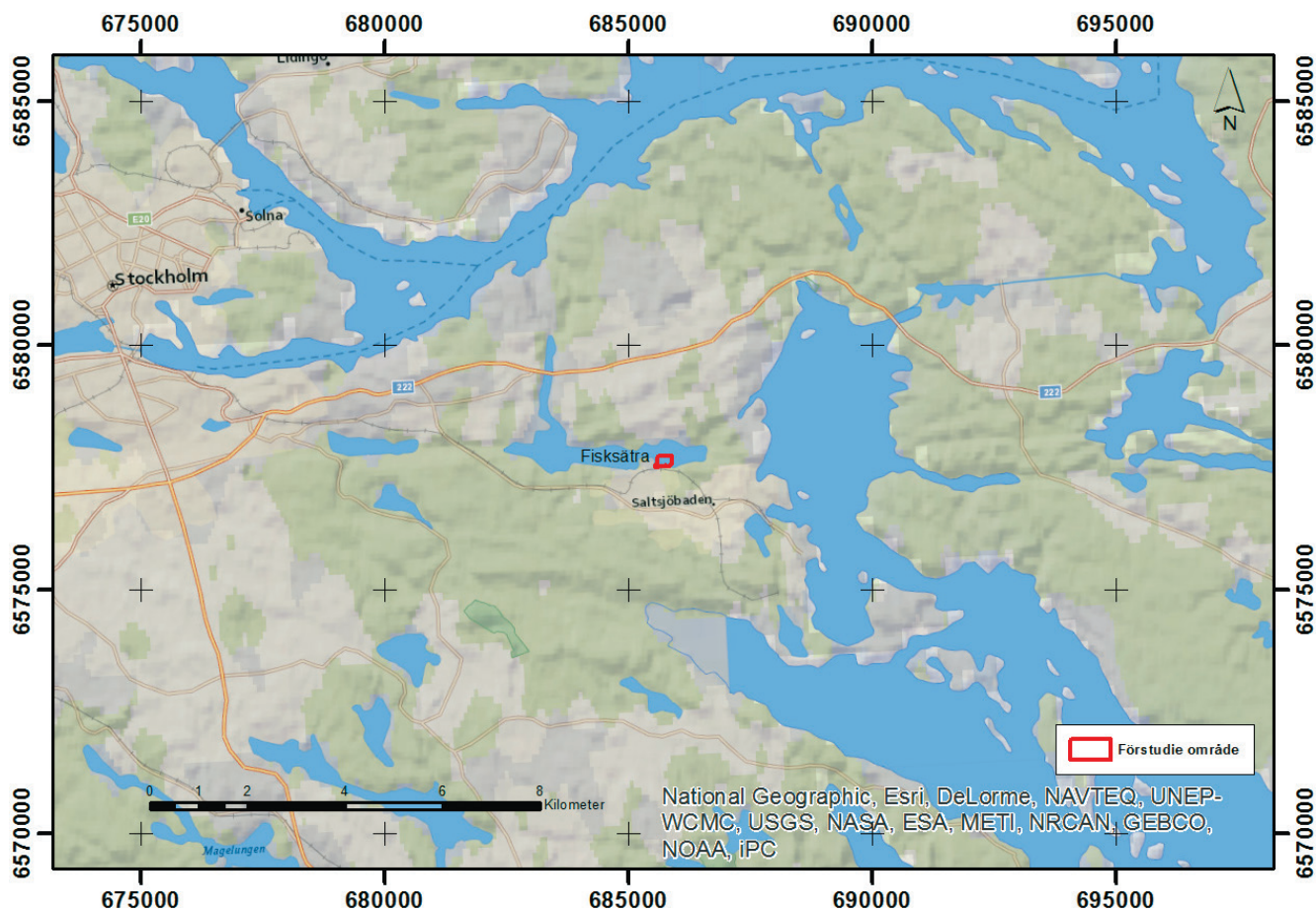

Fig. 1. Översiktskarta över delar av Stockholms län med utredningsområdet i Fisksätra markerat. Kartmaterial: ESRI. Skala 1:150 000. Trevor Draeseke, Sjöhistoriska museet.

Bakgrund

Inför planerad ombyggnad av småbåtshamnen i Fisksätra uppdrog Nacka kommun åt Sjöhistoriska museet, som är en del av Statens maritima museer (SMM), att utföra en arkeologisk förstudie av det aktuella området. Förstudien som syftade till att fastställa om fasta fornlämningar finns inom utredningsområdet, utfördes vid tre tillfällen under vintermånaderna 2012/2013.

Kulturmiljö och historisk bakgrund

En av farlederna mellan Östersjön och de inre delarna av Stockholms skärgård passerar Fisksätra, via Baggensfjärden och Baggensstäket. Ända sedan Stockholm grundlades i mitten av 1200-talet, och förmodligen ännu tidigare, har passagen via Baggensstäket varit av stor strategisk betydelse. De gravfält från yngre järnålder som finns i området är i första hand koncentrerade till landområdet norr om Lännerstasundet och Baggensstäket. Gravfältens närhet till farleden är möjligtvis en indikation på farledens betydelse redan under förhistorisk tid. Två vikingatida gravar i närheten av undersökningsområdet undersöktes 1968 och innehöll bitar av järn, krukskärvor, brända ben och träkol. (Nacka Socken).

På 1600-talet var Fisksätra en "frelse skerietorp" vilket innebar att området inte var skyldigt att betala skatt till kronan, då det istället hyrdes ut till en adelsman (Jordeboken). Den mest kända händelsen som utspelat sig här ägde rum augusti 1719 under det Stora nordiska kriget, då den anfallande ryska galärflottan stoppades av svenskt försvar vid Baggenstäket (Ullman 2006:135–147). Slagfältet finns inregistrerat i FMIS.

Farleden in till Stockholm har haft stor betydelse under historisk tid. Detta bekräftas av FMIS som innehåller ett antal registrerade fartygslämningar i Lännerstasundet. Flera av dessa ligger i nära anslutning till Fisksätra marina (fig. 2). Direkt norr om utredningsområdet finns två indikationer registrerade (Boo 88, Nacka 283). Dessa påträffades vid en arkeologisk förstudie som SMM genomförde 2010 med anledning av Svenska Kraftnäts planer på att bygga ut stamnätet. Indikationernas antikvariska status som fartygslämningar är inte fastställd då de inte besiktigats av dykande arkeologer. (Lindström 2010). Vid en arkeologisk utredning som SMM utförde 2011 nordväst om utredningsområdet påträffades en fartygslämning som bedömdes vara fast fornlämning (Lindström i manus).

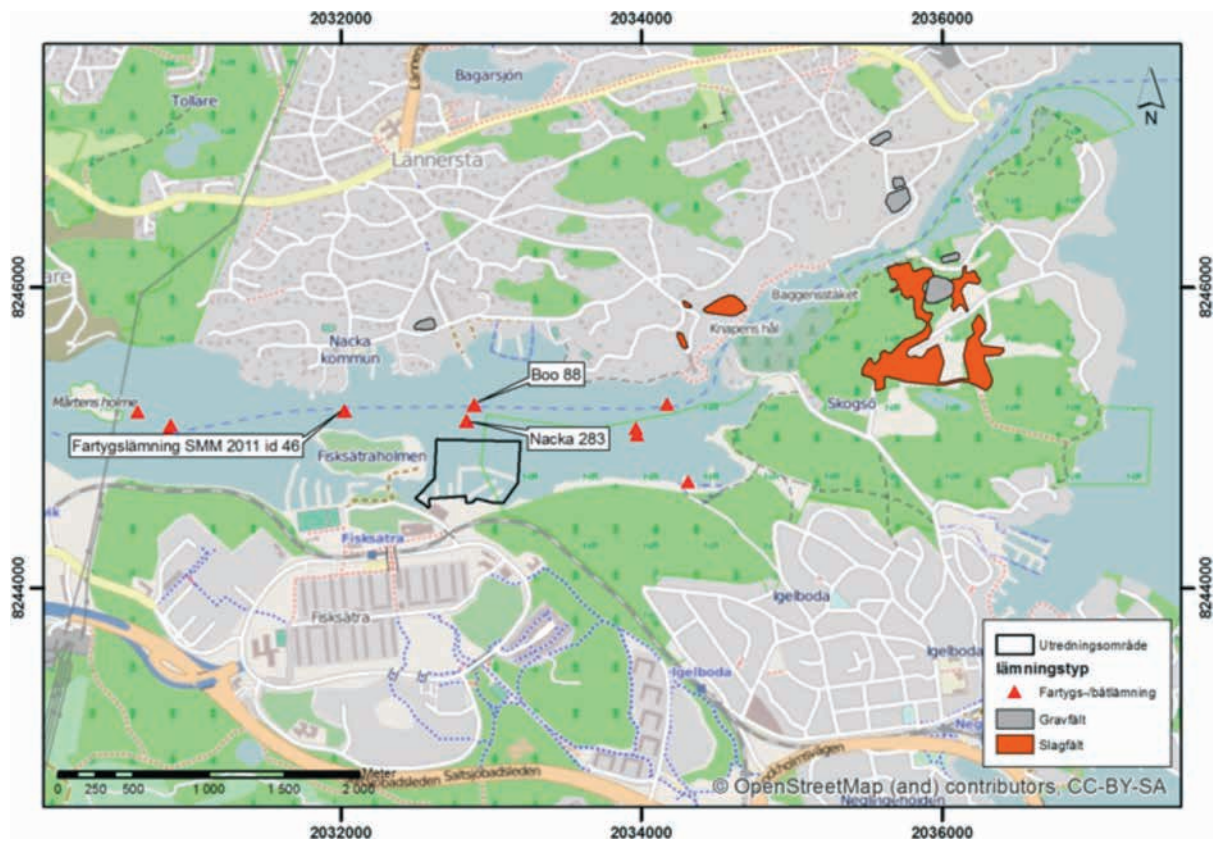

Fig. 2. Översiktskarta med utredningsområdet markerat. Gravfält och slagfält i Baggenstaket samt fartygsindikationer i Lännerstasundet enligt FMIS. Kartmaterial: Open Street. Skala 1:50 000. Trevor Draeseke, Sjöhistoriska museet.

Syfte, metod och genomförande

Förstudien syftade till att fastställa om fasta fornlämningar finns inom utredningsområdet. Till underlag fanns en av Clinton mätteknik AB tidigare utförd batymetrisk mätning med sex anomalier som kunde utgöra fartyglämningar (fig.3).

Förstudien omfattade side scan sonar kartering, dykbesiktning av utvalda indikationer samt att grundområden från 5 meters djup och upp mot strandlinjen avsåktes av dykande arkeologer.

Fältarbetet utfördes under tre tillfällen i oktober, november 2012 samt februari 2013. De två senare månaderna inkluderade isbrytning över området för att tillåta åtkomst för båt och dykare. Förhållandena var inte optimala för att genomföra dykningar vid denna årstid men föranleddes av tidsplaneringen för arbetsföretagets start. Dykningarna skedde från såväl land som båt och utfördes enligt Arbetsmiljöverkets föreskrifter (AFS 1993:57). Ett dyklag omfattar 3 arkeologer (dyklare, räddningsdykare och dykare).

Eftersom batymetri har begränsningar i att registrera utfallna eller nedsjunkna lämningar utförde SMM en side scan sonar kartering för att komplettera underlaget. Sonarkarteringen skedde med sonar som släpades efter båt (Deepvision

Sonar Systems 340kHz) och på grundare områden användes en på båten fast monterad sonar (Lowrance HDS-5, 455kHz).

Side scan sonar är ett effektivt instrument för att kartera stora områden samt detektera föremål som ligger på botten. För att lokalisera t.ex. äldre fartyglämningar är metoden inte alltid framgångsrik. De kan vara svåra att upptäcka då äldre fartyglämningar ofta är sönderfallna och helt eller delvis nedsjunkna i botten sedimenten. Framförallt i områden med mjuka botten kan vrak sjunka ner och täckas över helt av sediment. Bästa förutsättningarna för att hitta objekt med side scan sonar är om botten är fast och relativt plan.

Med en arkeologisk analys av indikationer från en geofysisk kartering går det att urskilja objekt av potentiellt kulturhistoriskt eller arkeologiskt intresse. De utvalda objekten kan dock inte säkert bedömas som kulturhistoriska lämningar eller fasta fornlämningar annat än om de besiktas av dykande arkeologer eller ROV (Remote Operated Vehicle, en fjärrstyrd undervattensfarkost med kamera). I vissa fall krävs också datering med hjälp av dendrokronologi eller ¹⁴C- analys.

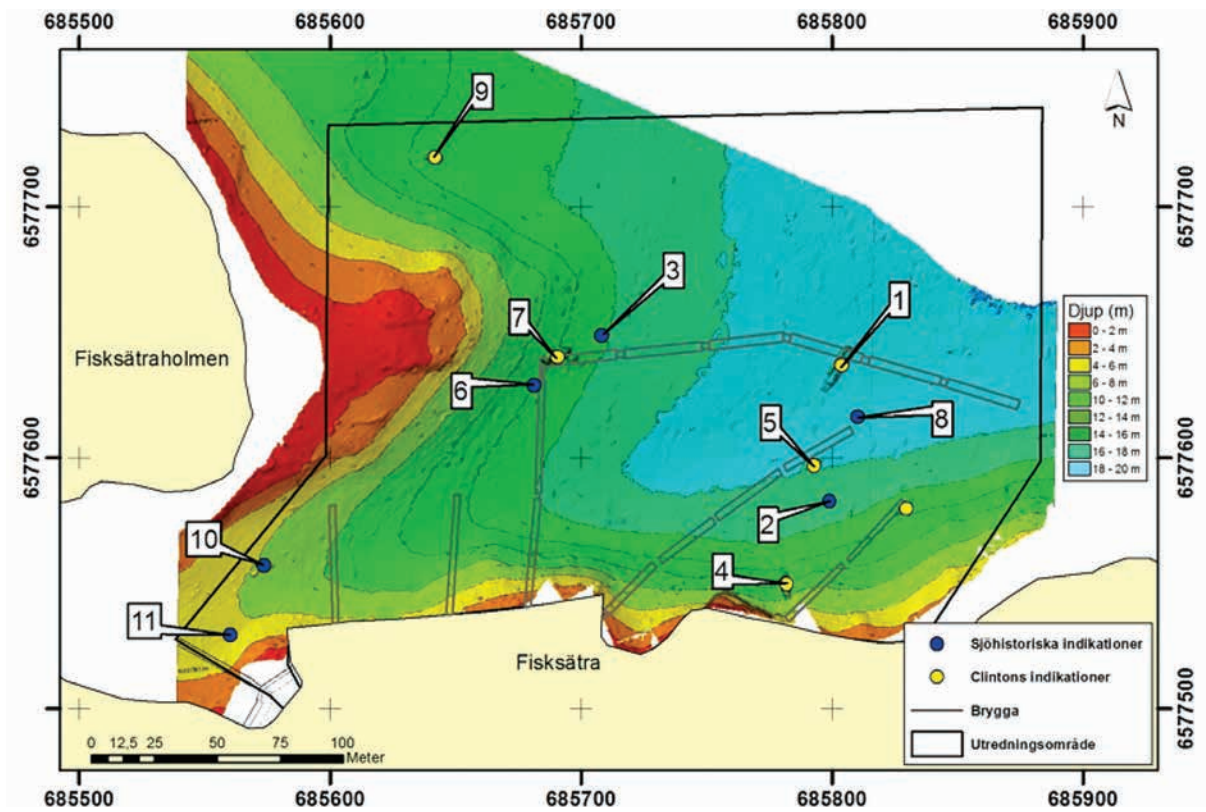

Fig. 3. Utredningsområdet i Fisksätra med alla indikationer från batymetri och side scan sonar karteringarna markerade. Indikationerna med nummer 1–9 återfinns i bilagan. Kartmaterial: Trevor Draeseke, Sjöhistoriska museet. Batymetri: Clinton mätteknik AB. Skala 1:3000.

Resultat

Vid sonarkarteringen påträffades fem av de batymetriska anomalierna och ytterligare sex indikationer (fig. 3 och bilaga 1). Två stycken sonarindikationer kunde utifrån sonarbilden identifieras utgöra moderna små jollar (nr. 10 och 11). Av resterande indikationer valdes 7 ut för okulär dykbesiktning.

Botten inom utredningsområdet bestod av tjocka, svarta och lättflyktiga sediment vilket gjorde det svårt att hitta fast botten. Dykförhållandena försvårades av begränsad sikt och bottenförhållandena. Fem av de sju dykbesiktigade indikationerna visade sig vara fartyglämningar från 1900-talet (fig. 4). Av de övriga två visade sig en utgöra en grop med en trädstam och den andra gick inte att återfinna.

Vid dykbesiktning av grundområdena påträffades en fartyglämning (nr. 12) som inte lokaliserades av batymetri- eller side scan sonarkarteringarna (fig. 4 och fig. 5).

Fartyglämningen bedömdes vara från andra hälften av 1800-talet utifrån skeppstekniska detaljer samt dess eroderade skick, och utgjorde enligt då gällande KML fast fornlämning (se kapitel diskussion). Över vraket löpte tre telekablar vilket gjorde att Stockholms Länsstyrelse kontaktades för samråd om eventuellt återställande av fornlämningen. Med anledning av det pressade tidsschemat från entreprenören och det försämrade vintervädret beslutade länsstyrelsen att de tre kablarna skulle lyftas bort direkt utan att en exakt datering av vraket förelåg. Någon provtagning för dendrokronologisk analys gjordes inte.

Beskrivning fartyglämning 12

Lämningen är en klinkbyggd cirka 10 meter lång och 3–4 meter bred segelskuta med upprättstående förstäv, belägen på sluttande bergsklack på

cirka 5–6 meters djup. Ett kölsvin med mastfäste noterades mitt i vraket och ett stockankare påträffades precis utanför. Bordläggning ligger platt utfallen runt vraket och ett flertal andra skeppsdelar ligger utspridda i slänten.

Fartyglämningen bedömdes vara från andra hälften av 1800-talet utifrån dess skeppsdetaljer och eroderade status. Ingen provtagning för dendrokronologisk analys gjordes.

Position: Sweref99 TM E: 685618 N: 6577619.

Beskrivning övriga dykbesiktade fartyglämningar

Karteringsnr	Beskrivning	Bedömning
Contact0004	en mindre öppen roddbåt	andra hälften av 1900-talet
Contact0002	modern plastbåt	andra hälften av 1900-talet
Contact0009	en träsnipa	1900-tal
Contact0003	en modern plastsnipa	andra hälften av 1900-talet
Contact0006	en fördjupning i botten där en trädstam låg	-
Contact0001	en större fiskebåt med överbyggnad, vitmålad	1900-tal
Contact0008	påträffades aldrig	Troligtvis ned-sjunken helt i den flyktiga svarta dyn

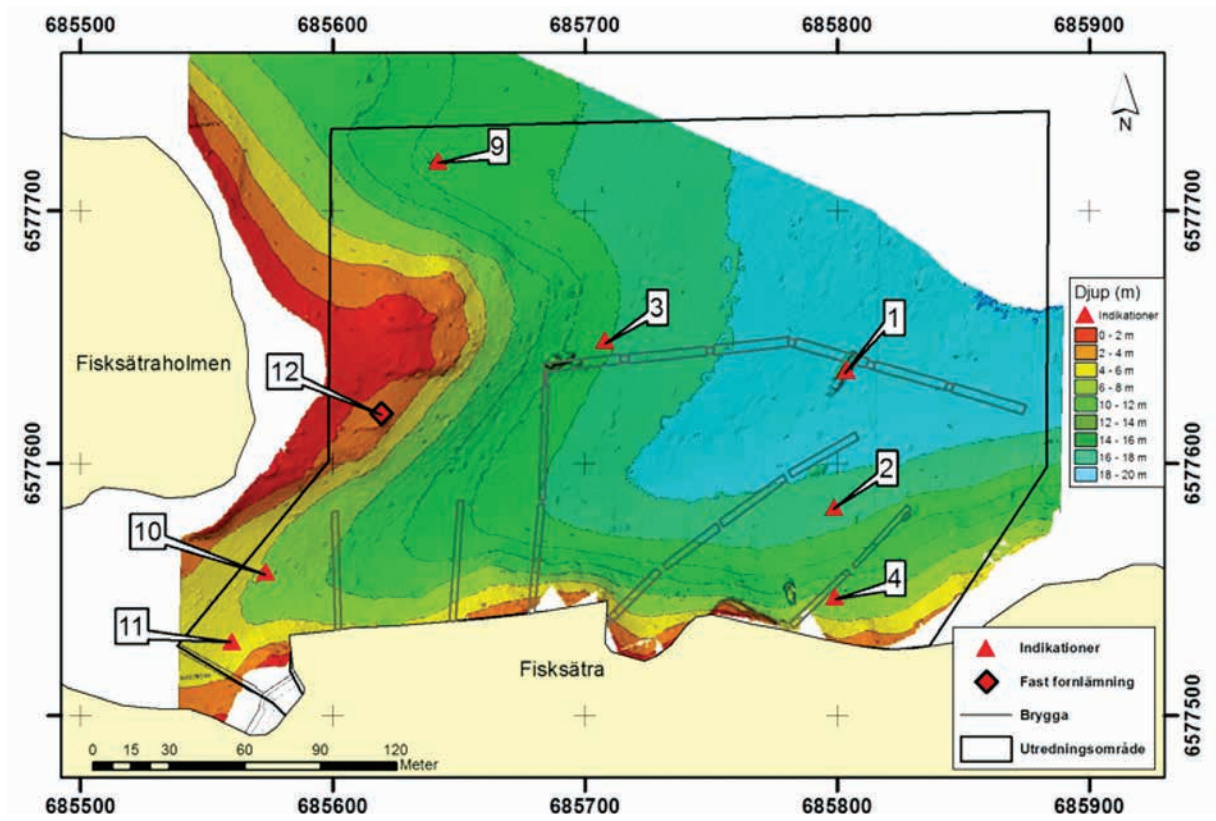

Fig. 4. Utredningsområdet i Fisksätra med de åtta fartygslämningarna. Fartygslämning 12 är vraket med en uppskattad datering till 1800-talets senare hälft. Kartmaterial: Trevor Draeseke, Sjöhistoriska museet. Batymetri: Clinton mätteknik AB. Skala 1:3000.

Diskussion

Sju av de påträffade fartygslämningarna var rester av moderna båtar. Den lämning som påträffades vid dykbesiktningen och som bedömdes vara från 1800-talets andra hälft låg grunt. Vraket observerades inte vid de genomförda karteringarna, då både batymetri- och side scan sonar har brister i att upptäcka geofysiska objekt i grunda och sluttande områden.

Förstudien av Fisksätra marina belyser skillnaden mellan olika utredningsmetoder, nämligen att batymetri, side scan sonar och visuell dykbesiktning kan ge olika resultat. Av de åtta funna fartygslämningarna noterades endast två av batymetrikarteringen. Dessa två samt ytterligare fem gav utslag som indikationer av side scan sonarkarteringen. Två stycken kunde direkt från sonarbilden identifieras som moderna småbåtar. Den enda äldre fartygslämningen påträffades vid den okulära dykbesiktning som utfördes inom utredningsområdet.

Noteras bör att de tjocka sedimentförhållandena som råder inom utredningsområdet fortfarande kan dölja äldre fartygslämningar som ingen av de tre metoderna har kunnat påvisa.

Den 1 januari 2014 gjordes en förändring av Kulturmiljölagen (1988:950) i och med införandet av en ny åldersgräns av fartygslämningar. För att betraktas som fast fornlämning skall ett fartyg antas ha tillkommit innan 1850. Den antikvariska dateringen av den äldre fartygslämningen till 1800-talets senare hälft, gör därmed att den är att betrakta som en övrig kulturhistorisk lämning enligt 2 kap 1 § Kulturmiljölagen (1988:950). En mer exakt datering skulle kunna erhållas av en dendrokronologisk provtagning och analys. Om en sådan dendrodatering gav en äldre datering än 1850 på fartygslämningen så skulle det också förändra dess antikvariska status.

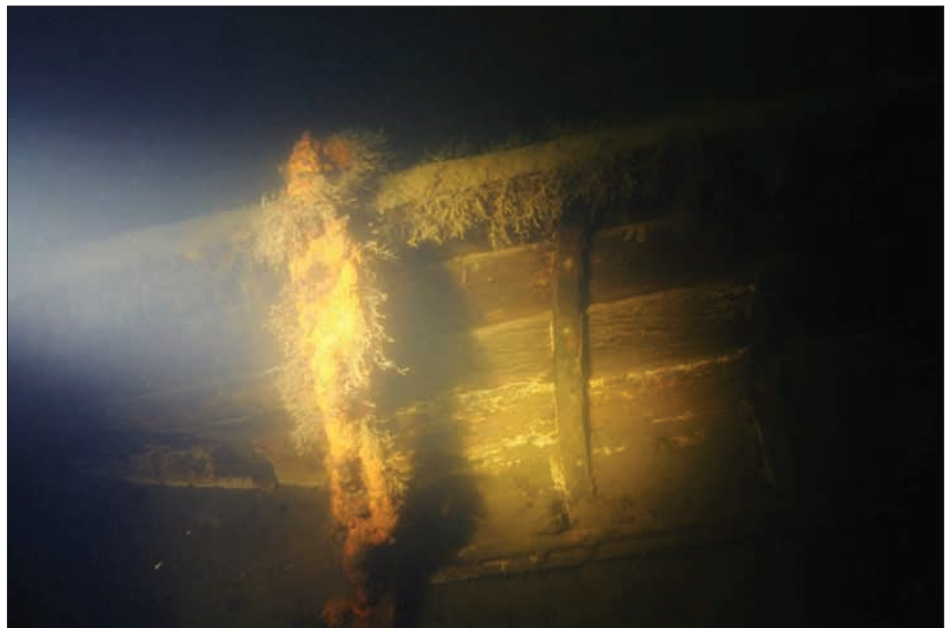

Fig. 5. Skrovsidan av fartygslämning 12 med en överliggande kätting. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Referenser

Litteratur

- Nacka socken, registrerade fornlämningarna Raä 76 & 78. Rapport i Antikvarisk-Topografiska Arkivet, Stockholm, dnr 5567/1971.
- Jordeboken 1591, citerad hos Calissendorff, Karin. 1966. Ortnamn i Nacka. Nackaboken 1966. Nacka kommun.
- Lindström, J. 2010. Rapport avseende arkeologisk analys av side scan sonar-data inför planerad utbyggnad av kraftledningsnätet i Stockholmsregionen, Stockholms ström. Otryckt intern rapport: 2010-12-07 Dnr. 99/06-51. Stockholm. Sjöhistoriska museet.
- Lindström, J. Manuskript. Sjöförläggning av kraftkabel i Lännerstasundet och Baggensfjärden. Stockholm: Statens maritima museer.
- Ullman, Magnus. 2006. Rysshärjningarna på Ostkusten sommaren 1719. Stockholm.

Teknisk och administrativ information

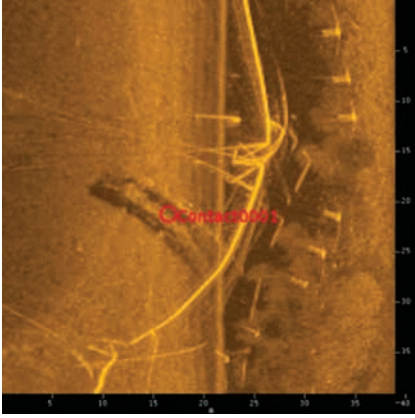
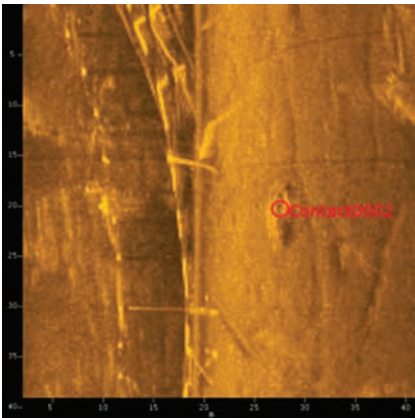
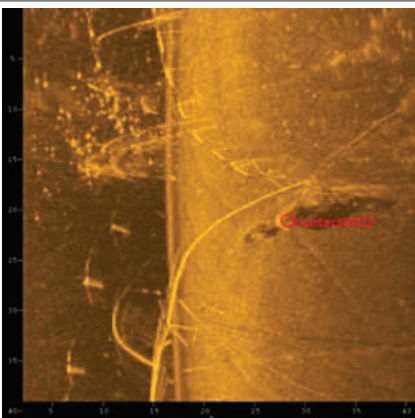
Statens maritima museers Dnr: 1295-2012
Statens maritima museers projektnummer: 2080162
Sjöhistoriska museets projektledare: Jim Hansson
Orsak till undersökningarna: Utbyggnad av småbåtshamn
Uppdragsgivare: Nacka kommun
Undersökningstyp: Arkeologisk förstudie
Undersökningstid: oktober 2012–februari 2013
Plats: Fisksätra
Socken: Nacka
Kommun: Nacka
Län: Stockholm
Landskap: Södermanland
Koordinatsystem: SWEREF 99 TM
Koordinater för utredningens sydvästra hörn: N/E 6577522/685536
Dokumentationshandlingar: Rapporten förvaras på Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm och övriga handlingar på Sjöhistoriska museets arkiv i Stockholm.
Vattendjup: 0–20 m

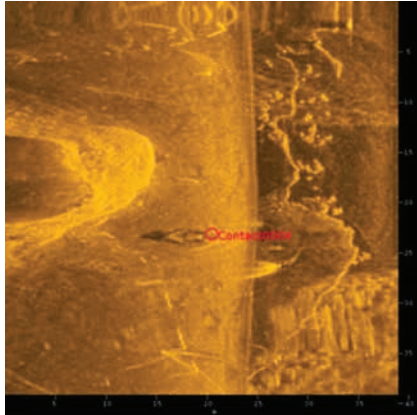
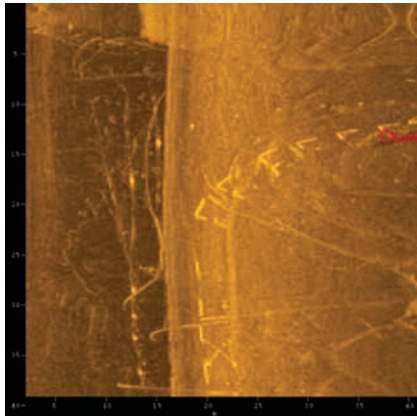
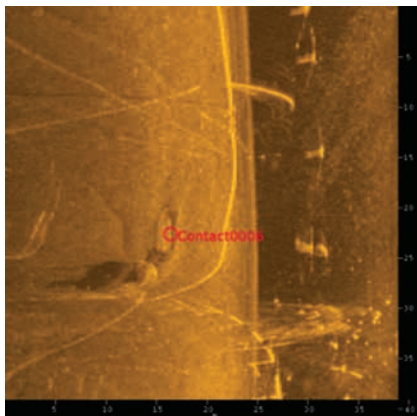
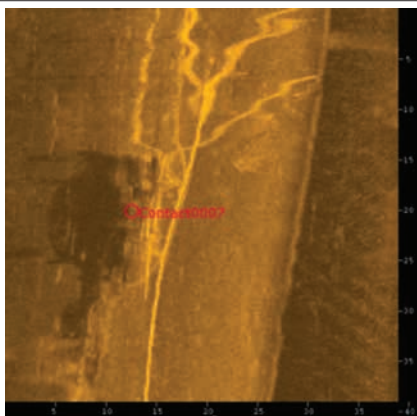
Förteckning över deltagarna, SMM

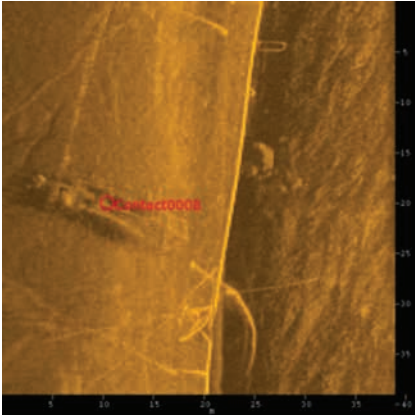
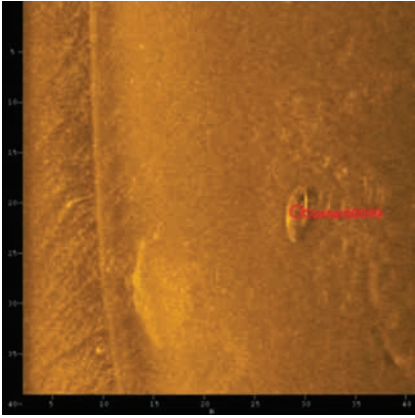
Personal i fält
Trevor Draeseke
Göran Ekberg
Mikael Fredholm
Jim Hansson
Patrik Höglund
Odd Johansen

Bilaga

Indikationer

Contact Image	Contact Info	User Entered Info
	<p>Contact0001 59° 17.80005' N 018° 15.77563' E (WGS84) (X) 685799.55 (Y) 6577637.67 SWEREF-99-TM</p>	<p>Dimensions Target Height: =0.0 Meters Target Length: 14.0 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 3.3 Meters Classification 1: 1 Classification 2: Description: Vrak</p>
	<p>Contact0002 59° 17.77054' N 018° 15.77224' E (WGS84) (X) 685799.01 (Y) 6577582.79 SWEREF-99-TM</p>	<p>Dimensions Target Height: =0.0 Meters Target Length: 6.3 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 2.2 Meters Classification 1: 1 Classification 2: Description: Vrak. DV</p>
	<p>Contact0003 59° 17.80843' N 018° 15.68020' E (WGS84) (X) 685708.26 (Y) 6577648.79 SWEREF-99-TM</p>	<p>Dimensions Target Height: =0.0 Meters Target Length: 7.7 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 2.6 Meters Classification 1: 1 Classification 2: Description: Vrak</p>

Contact Image	Contact Info	User Entered Info
	Contact0004 59° 17.75139' N 018° 15.77083' E (WGS84) (X) 685799.42 (Y) 6577547.21 SWEREF-99-TM	<i>Dimensions</i> Target Height: =0.0 Meters Target Length: 6.4 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 1.5 Meters Classification 1:1 Classification 2: Description: Vrak
	Contact0005 59° 17.77989' N 018° 15.74869' E (WGS84) (X) 685775.82 (Y) 6577599.04 SWEREF-99-TM	<i>Dimensions</i> Target Height: =0.0 Meters Target Length: 4.9 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 1.6 Meters Classification 1:1 Description: Vrak
	Contact0006 59° 17.79848' N 018° 15.65078' E (WGS84) (X) 685681.26 (Y) 6577628.97 SWEREF-99-TM	<i>Dimensions</i> Target Height: =0.0 Meters Target Length: 6.3 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 2.1 Meters Classification 1:1 Description: Vrak
	Contact0007 59° 17.80014' N 018° 15.67298' E (WGS84) (X) 685702.17 (Y) 6577633.08 SWEREF-99-TM	<i>Dimensions</i> Target Height: =0.0 Meters Target Length: 13.1 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 3.7 Meters Classification 1:1 Description: Vrak

Contact Image	Contact Info	User Entered Info
	<p>Contact0008 59° 17.78821' N 018° 15.78588' E (WGS84) (X) 685810.35 (Y) 6577616.19 SWEREF-99-TM · Acoustic</p>	<p>Dimensions Target Height: =0.0 Meters Target Length: 15.7 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 3.6 Meters Classification 1:1 Description: Vrak</p>
	<p>Contact0009 59° 17.84728' N 018° 15.61515' E (WGS84) (X) 685643.03 (Y) 6577717.80 SWEREF-99-TM</p>	<p>Dimensions Target Height: =0.0 Meters Target Length: 5.7 Meters Target Shadow: 0.0 Meters Target Width: 2.0 Meters Mag Anomaly: Avoidance Area: Classification 1:1 Description: Vrak DV</p>

Fartygslämningar i Fisksätra marina

Sjöhistoriska museet har utfört en arkeologisk förstudie på uppdrag av Nacka kommun inför ombyggnation av småbåtshamnen i Fisksätra.

Sammanlagt påträffades åtta fartygslämningar varav en bedömdes vara från andra hälften av 1800-talet. Övriga sju fartygslämningar utgjordes av moderna båtar från 1900-talet. Befintliga undervattenskablar som låg över den äldre fartygslämningen avlägsnades efter samråd med och beslut av länsstyrelsen.

Den uppskattade dateringen av den äldre fartygslämningen till 1800-talets senare hälft, gör att den sedan 1 januari 2014 är att betrakta som övrig kulturhistorisk lämning enligt 2 kap 1 § Kulturmiljölagen (1988:950). En dendrokronologisk datering bör utföras om dess ålder skall bestämmas mer exakt.

The National Maritime Museum has carried out an archaeological investigation commissioned by the municipality of Nacka ahead of reconstruction of a marina in Fisksätra. A total of eight wrecks were found. One wreck was judged to be from the second half of the 1800s. The other seven wrecks consisted of modern boats from the 1900s. Existing underwater cables which were lying over the older wreck were removed.

SJÖHISTORISKA

Box 27131

102 52 Stockholm

Tfn: 08-519 549 00

www.sjohistoriska.se

ISSN 1654-4927